

Съдържание

Предговор към руското издание.....	11
Предговор към изданието от 1929 г. (проф. В. Н. Златарски).....	13
Послесловие към „Поправки и добавки“ (Ст. Младенов).....	19
Иречековата „История на българите“ (П. Петров).....	21

Глава I

Географски преглед	47
--------------------------	----

А. Орография. Балканът (Стара планина), Странджа, Средна гора, Витоша и Рила, Родопа, планински вериги между Струма и Вардар, Шар планина, планинската страна на Западна Македония, планините в Албания и Сърбия. * Б. Хидрография. Басейнът на Черно море, басейн на Егейско море и басейн на Адриатическо море

Глава II

Трако-илири и римляни.....	101
----------------------------	-----

Първобитни времена на полуострова. ♦ Могили. ♦ Трако-илири. ♦ Техните колена, език, нрави и съдбини. ♦ Римско владичество. ♦ Романизация на първобитното население. ♦ Можем ли да смятаме славяните за първобитни жители на полуострова?

Глава III

Заселване на славяните на Балканския полуостров	125
--	-----

Преселване на славяните през III–IV в. ♦ Римско господство в Дакия и сблъскване на славяни с римляни. ♦ Първи следи от славянска колонизация на полуострова. ♦ Хуни, готи, българи. ♦ Император Юстиниан (527–565). ♦ Словени и анти в Дакия през VI и VII в. ♦ Авари. ♦ Падане на аварското и византийското царство и войнствено движение на славянските племена чак до Пелопонес

Глава IV

Бит, нрави, селища, племена у преселените славяни и отношенията им с местните племена	159
--	-----

А. Бит на славяните. * Б. Славянска колонизация. Местни имена. * В. Отношения на славяните към туземците. * Г. Произход на славяните и техните племена на полуострова. Славяните в Гърция

Глава V

Идване на българите 197

Преселване на уралските българи и основаване на могъща държава в Мизия в 679 г. ◆ Нрави, обичаи, език, политическа и военна уредба на коренните българи. ◆ Тяхната народност. ◆ Отношението на преселниците към славянските стари жители и тяхното смесване с последните

Глава VI

Крум и Омуртаг 215

История на българите от преселването в Мизия до покръстването им (679–864). ◆ Дулоиди. ◆ Войни на Константин V Копроним. ◆ Хановете Крум и Омуртаг. ◆ Борба с гърците и франките. ◆ Омуртагов надпис. ◆ Разширение на българското могъщество от Цариград до Тиса

Глава VII

Покръстване на българите 231

Княз Борис (ок. 852–888). ◆ Славянските апостоли Константин и Методий. Покръстване на българите в 864 г. ◆ Колебание на Борис между Рим и Византия. ◆ Държавата на Светополк във Велика Моравия. ◆ Княз Владимир-Борис (поч. 907 г.)

Глава VIII

Цар Симеон 249

Характерът на цар Симеон (888–927). ◆ Войните на Симеон с византийците и неговите кроежи за Цариград. ◆ Царската титла и патриархатът. ◆ Сръбски и хърватски отношения. ◆ Най-голям обем на българската държава

ГЛАВА IX

Цар Петър. Богомили 273

Разпадане на България при цар Петър (927–968). ◆ Разделяне България на две държави – Западна и Източна. ◆ Св. Иван Рилски и македонските пустинници. ◆ Павликяни. ◆ Поп Богомил и предизвиканото от него движение. ◆ Поглед върху богомилската догматика и етика

Глава X

Русите в Дунавска България 293

Нахлуване на руския княз Светослав и заемане на крайбалканските земи от русите. ◆ Покоряване на Източна България от византийския император Йоан Цимисхий (971)

Глава XI

Западното българско царство и неговото падане. Цар Самуил 301

Граници на Западното българско царство. ◆ Цар Шишман I (961–968). ◆ Цар Давид (968?–977). ◆ Цар Самуил (977–1014). Борба с Василий II Булгароктон. ◆ Царете Гавриил (Роман 1014–1015) и Иван Владислав (1015–1018). ◆ Окончателно присъединяване на България към Византийската империя

Глава XII	
Византийското владичество в България през XI и XII в.	325
Българската църква в Охрид. ♦ Несполучливи въстания на Петър Делян (1040) и Константин Бодин (1073) ♦ Нападения на кумани и печенеги. ♦ Народното и религиозно движение в България	
Глава XIII	
Вътрешно състояние на България през XI и XII в.	347
Елинизирание на националната Охридска църква. ♦ Разпространяване на богомилите в Гърция, Босна, Италия и Франция. ♦ Етнографски преглед на полуострова	
Глава XIV	
Възстановяване на царството от братята Асен I и Петър.....	361
Състоянието на Византийската империя към края на XII в. ♦ Въстанието на братята Петър и Асен в 1186 г. ♦ Новото българско царство в Мизия. ♦ Цар Калоян (1196–1207). ♦ Иванко в Родопи, Стрез в Просек, независими замевладелни князе. ♦ Преговорите в Рим	
Глава XV	
Борбата на българите с латинците	381
Франки в Цариград. ♦ Калоянова уния. ♦ Гръцко-български съюз срещу франките. ♦ Съдбата на император Балдуин в битката при Одрин (1205). ♦ Кървави войни в Тракия и Македония. Калояновата смърт при Солун. ♦ Узурпаторът цар Борил (1207–1218). ♦ Гонене на богомилите (1211). ♦ Македонските князе Слав и Стрез	
Глава XVI	
Цар Иван Асен II	407
Разцвет на българското царство при цар Иван Асен II (1218–1241). ♦ Клокотнишката битка и завземането на цяла Тракия и Македония. ♦ Вътрешното издигане на държавата. ♦ Столицата Търново. ♦ Съюз между българи и гърци против цариградските латинци. ♦ Отношенията на Асен към папата и към Маджарско	
Глава XVII	
Последни Асеновци.....	427
Упадък на държавата при Калиман I (1241–1246) и Михаил Асен (1246–1257). ♦ Загубата на тракийските и македонските провинции. ♦ Убийството на Михаил, последния от Асеновци, от Калиман II	
Глава XVIII	
Граждански войни. Цар Константин Асен. Узурпаторът Ивайло. Татарско владичество	437
Вътрешни безредици и преврати. ♦ Сърбинът Константин Асен (1258–1277). ♦ Войни с маджарите. ♦ Съюз на неаполитанските Анжу със сърби	

и българи срещу Византия. ◆ Интригите на царица Мария. ◆ Въстание. ◆ Управление и смърт на узурпатора цар Ивайло (Лахана) (1277–1279). ◆ Византийският претендент Иван Асен III. ◆ Георги Тертерий (1280–1292) – основател на нова династия. ◆ Нахлуване на хан Ногай. ◆ Цар Смилец, татарски васал. ◆ Хан Чокл. ◆ Светослав, освободител на отечеството (1294)

Глава XIX

Кумански Тертериевци

и Бдински Шишмановци..... 463

Цар Тодор Светослав (1295–1322). ◆ Войни с Византия. ◆ Георги Тертерий II (1322–1323), последен от своя род. ◆ Михаил Бдински (1323–1330). ◆ Несполучливо нападение на Цариград. ◆ Битката при Велбъжд на 28 юли 1330 г.

Глава XX

Разцвет на сръбската държава..... 479

Сърбия при Стефан Душан (1331–1355) като първа държава на полуострова. ◆ Българският цар Иван Александър (1331–1365). ◆ Разширение на сръбската и на българската държава през време на византийските междуособици. ◆ Турците в Европа (1353)

Глава XXI

Религиозни смутове в България през XIV в. 479

Богомили, исихасти, адамити, евреи. ◆ Царица еврейка. ◆ Свети Теодосий Търновски. ◆ Литература

Глава XXII

Първи битки на южните славяни с турците507

Безвластие в Сърбия след смъртта на Душан (1355). ◆ Вътрешни разпри в България. ◆ Последни войни на българите с гърци и първи с турци. ◆ Разпадане на България: Търновско царство и Видинско царство. ◆ Експедиция на граф Амадей Савойски в България. ◆ Маджари във Видин (1365–1369). ◆ Цар Иван Шишман III (1365–1369), турски васал. ◆ Битката при Марица (1371). Крали Марко. ◆ Княжеството на деспот Добротич при Понт

Глава XXIII

Завладяване на България от турците 539

Южнославянска конфедерация при крал Стефан Твърдко Босненски. ◆ Победа на съюзниците при Топлица (1387). ◆ Първо Шишманово подчинение. ◆ Битката на Косово поле (1389). ◆ Второ турско нахлуване в България. ◆ Превземане на Търново и падане на Българското царство и националната църква (1393). ◆ Пленяване на цар Шишман. ◆ Бой на Ровинско поле и смъртта на Крали Марко. ◆ Бой при Никопол (1396). ◆ Краят на цар Срацимир (1398). ◆ Цяла България под турска власт

Глава XXIV

България в XV в. 565

Битката при Ангора (1402) и последици от нея. ♦ Въстание на българските князе (ок. 1405 г.). ♦ Междусобна война между Баязидовите синове (1409–1413). ♦ Поход на маджарския крал Владислав до Златица в Балкана (1443). ♦ Битка при Варна (1444). ♦ Падане на Цариград и на всички християнски държави на полуострова. ♦ Скандербег

Глава XXV

Старобългарски държавен и културен живот през XII–XV в. 583

Причини за падането на България. ♦ Име, граници и деление на държавата. ♦ Държавно и международно право. ♦ Придворен живот, боляри. ♦ Придворни и държавни служби. ♦ Държавната църква. ♦ Градове. ♦ Крепостничество. ♦ Право, закони, събори, администрация и финанси. ♦ Земеделие и търговия. ♦ Военно дело. ♦ Характерни особености на народа

Глава XXVI

Старобългарска литература 635

Константин (Кирил) и Методий. ♦ Старобългарски и старословенски език. ♦ Кирилица и глаголица. ♦ Свети Седмочисленици. ♦ Цар Симеон. ♦ Богомилска книжнина. ♦ Апокрифи и гръко-източни разкази. ♦ Книжнината на Търновското царство. ♦ Евтимиева школа

Глава XXVII

България под турско иго

през XVI–XVIII в. 661

Български войнишки села в Балкана, Средна гора и Родоп. ♦ Влашките търговски градове, техният разцвет и техният упадък. ♦ Дубровчани. ♦ Католици в България. ♦ Охридската църква. ♦ Фанариоти. ♦ Тайни съглашения между християнските държави и архиепископ Парчевич. ♦ Австро-турски войни. ♦ Хайдути. ♦ Татари, албанци и цигани

Глава XXVIII

Пазвантоглу и кърджалиите 725

Турски размирици през 1791–1808 г. ♦ Последици от Френската революция. ♦ Реформите на Селим III. ♦ Независими паши. ♦ Разбойнишки кърджалийски орди (1792–1804). ♦ Осман Пазвантоглу, видинският паша отцепник. ♦ Сръбската революция. ♦ Тилзитският мир и източните планове на Наполеон

Глава XXIX

Фанариотски епископи и гърцизмът в България 755

Състоянието на българския народ в началото на XIX в. ♦ Сведенията за българите на Запад. ♦ Продължение на елинизацията. ♦ Гръцки училища и писмо. ♦ Фанариотският клир. ♦ Изгаряне на ръкописи

Глава XXX	
Възраждане на българския народ.....	767
Начало и характер на българското национално движение. ♦ Историкът Паисий Самоковски (1762) и епископ Софроний Врачански (1739–1815)	
Глава XXXI	
Руските походи и гръцката революция.....	775
Руската война през 1806–1812 г. ♦ Гръцката революция. ♦ Руската кампания от 1828–1829 г. ♦ Капитан Георги Мамарчев. ♦ Капиновският заговор от 1836 г. ♦ Български колония в Бесарабия	
Глава XXXII	
Новобългарското движение	787
Букурещки търговци и емигранти. ♦ Историкът Юрий Венелин. ♦ Априлов и първото българско училище в Габрово (1835). ♦ Неофит Рилски. ♦ Развой на новобългарското училищно дело	
Глава XXXIII	
Българският църковен въпрос	797
Турските реформи. ♦ Неофит Бозвели и митрополит Иларион. ♦ Кримската война. ♦ Настоятелството на одеските българи. ♦ Българският църковен въпрос от 1858 до 1872 г. ♦ Учредяване на екзархията. ♦ Революционни опити	
Глава XXXIV	
Новобългарска литература	821
Притурка. Жилища и брой на българите.....	833
Допълнителни бележки (П. Петров).....	840
Съкращения	861
Българският принос в написването на „История на българите“ от Константин Иречек (П. Петров)	863
Показалец на географските имена.....	875
Именен показалец	911

Предговор към руското издание

Издаването на руски език на едно съчинение, което запознава основно с историята на българския народ, едва ли е нужно да се оправдава в сегашния момент, когато Русия урежда съдбата на тоя народ, за жалост, толкова малко познат на руската публика. В руската литература, както се знае, освен съчиненията на Ю. Ив. Венелин, В. Е. Априлов, С. Н. Палаузов, Я. Гилфердинг и М. С. Дринов, няма други книги, които излагат подробно историята на българите. Ала и съчиненията на токущо казаните автори, първо, не обгръщат целия живот на народа от неговата поява на историческото поприще до наши дни, и второ, издадени са били твърде отдавна, та при самата новота на предмета не задоволяват съвременните изисквания на историческата критика. При това много от тях са станали библиографична рядкост.

Предвид на това изпълнителите на завещанието на известния български патриот Васил Евстатиевич Априлов, който през целия си живот мечтаеше за една пълна история на своя народ и завеща за издаването ѝ една парична сума, счетоха за свой искрен дълг да приемат предложението на заслужилия професор от Новоросийския университет Ф. К. Бруна и на магистранта от същия университет В. Н. Палаузов, които изказаха желание да преведат на руски език съчинението на професора от Пражкия университет д-р К. И. Иречек, излязло почти едновременно на немски и чешки език (*Geschichte der Bulgaren, Prag, 1876* – *Dejiny naroda bulharsceho, V Praze 1876*). Това съчинение бе посрещнато навред съчувствено. Не само славянски, но и германски, и други западноевропейски критици се отнесоха към тая книга със заслужени похвали, а от българите тя се посрещна с ентузиазъм, като пръв опит за пълно изложение на цялата история на българите както през времето, когато са образували самостоятелно царство, тъй и под тежкото им петвековно иго, за щастие, сега свалено от Русия.

Когато преводът беше почти свършен и се готвеше за печат, излезе първа свезка от превода на същата книга от г-н Яковлев (Варшава, 1877). При все това изпълнителите на Априловото завещание не оставиха своята мисъл по следните причини. Откак бе издадена книгата на г-н Иречек на немски и чешки език, измина вече доста много време; нейният неуморим учен авторът успя през това време да направи много издирвания, които измениха не само дребни подробности, но дори и цели глави от труда му. През лятото на 1877 г. той издаде ново географскоисторическо издирване под надслов „Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpasse“ („Пътят от Белград за Цариград и балканските проходи“). В същото време излезе и вторият том на Каницовата „Donau-Bulgarien und der Balkan“. Най-сетне, около същото това време бяха издадени и монографиите на другия известен български историк М. Дринов. Всички тия трудове, както на автора на „История на българите“, тъй и на другите учени наложиха необходимостта да се изменят много глави от книгата, без да говорим вече за подробностите. Г-н Иречек беше тъй снизходителен, че направи съответните допълнения и промени в настоящия руски превод, особено в главите, които се отнасят до историята на българите през X, XII, XIII, и XVII век. Най-сетне, и преводачите със свои забележки, съобщени на автора, допринесоха за това, та настоящият руски превод има характер на ново издание на съчинението. Освен това, тъй като изпълнителите на завещанието искаха да се приложи към книгата историческа карта, г-н Иречек любезно предложи съставената от него, чието гравиране във Виена се извършваше под негово наблюдение.

За всички трудове, предприети от автора за настоящето издание, изпълнителите на завещанието смятат за своя свещена длъжност да благодарят дълбоко на учения – български историограф.

На издателите остава още да кажат, че приходът, който ще бъде получен от продажбата на книгата, ще послужи за попълване на изразходвания капитал, оставен от покойния В. Е. Априлов за отпечатване на историята, при което изпълнителите на завещанието имат намерение да ходатайстват за разрешение да учредят една Априлова премия за награда на автори на добри монографии и трактати по българска история, след като се одобрят от компетентни лица или учреждения.

Одеса
Юни, 1878 г.

Предговор към изданието от 1929 г.

Първият от по-големите трудове на покойния професор д-р К. Иречек беше неговата „История на българите“, която той издаде на чешки през 1875 г. в отделни връзки и едновременно в немски превод, който излезе на 1 януари 1876 г.

Тоя капитален за времето си, добросъвестен и с голямо умение съставен научен труд, за който Иречек получи докторска титла от Чешкия университет в Прага и към който се отнесе съчувствено и със заслужени похвали целият научен свят, биде посрещнат с ентузиазъм най-напред от одеските българи. Те най-добре оцениха както неговите важност и значение като пръв опит за пълно изложение на историята на българите по научен метод, така и неговата навременност в момента, когато въпросът за тежкото и непоносимо положение на българския народ бе станал достояние на целия свят, а в Русия освобождението на България се бе преобърнало в желание на руския народ. Движими от чувство на дълбока признателност към съставителя на тая история, одеските българи му изпратиха благодарствен адрес, който наскоро след обявяването на Руско-турската война (1877–1878), през август 1877 г. бил връчен на Иречек от ректора на Чешкия университет в Прага, между чиито професори Иречек се числил тогава като приват доцент.

На тоя адрес през декември същата година Иречек изпратил не по-малко прочувствен отговор, в който, като благодари за оказаната му чест и посочва заслугите на одеските българи за пробуждането на техните съотечественици, между другото пише: „Когато преди няколко години, подбуджан от спомена, примера и делата на моя незабравим дядо, Павел Йосиф Шафарик, аз почнах да се занимавам с езиците и историята на славянските народи, особено внимание обърнах върху българския народ, защото той бе повече от другите пренебрегнат и по-малко от другите известен. Като живях него време във Виена, аз се запознах с бъл-

гарските търговци и у тях за пръв път чух звуковете на българския език и за пръв път в живота си видях български книги и списания. И по тоя начин съдено било, щото първият от моите позначителни трудове да бъде за историята на българския народ.“ Целта, с която Иречек се заел да напише тая история, била „да осветли в своята книга безпристрастно и съгласно с тогавашното състояние на науката миналото на тоя някога славен и мощен народ, а в новите времена поради неблагоприятни за него обстоятелства свършено забравен“. И наистина, в страшната 1876 г., когато българският народ бе подложен на най-тежки изпитания и се заплашваше с пълно унищожение, Иречек излезе със своята „История“, за да докаже пред Европа и пред целия свят, че българите не са изгубили човешкото си достойнство, не са се лишили от чувство за свобода и че, напротив, те са достойни за по-сносна съдба и по-добра бъднина. „Всеки, който без предубеждение се отнася към сегашното положение на българите, пише той в същия отговор, дори и при нежелание не може да не изкаже съчувствие към един народ, който благодарение на своя характер, на своето трудолюбие, своята ревност към образованието и със своето пробуждане през настоящото (XIX) столетие ясно доказва, че за неговото по-добро преуспяване не му е потребно нищо повече, освен по-добро управление.“ Научната тенденция на книгата била насочена според Иречек против историческите легенди, против смесването на народните песни и басни с историческата истина и се стремела да преработи българската история направо по достоверни извори. И наистина, нашата историография най-много дължи на „История на българите“ с това, че в нея Иречек даде истински научен образец и метод как трябва да се изучава отечествената ни история и чрез това своевременно ограда, предпази нашата историография от оня период на безполезни лутания и блуждения, каквито са притежавали историографиите на другите, особено на малките народи.

Обаче одеските българи не се ограничиха само с благодарствен адрес. Като виждали в прекрасния труд на Иречек изпълнено заветното желание на известния български родолюбец Васил Евст. Априлов, който през целия си живот мечтал за написването на пълна история на своя народ и завещал за нейното издаване известна сума, счели за свой дълг да се погрижат, щото българската история на Иречек да се преведе на руски език.

За тая работа се заели покойният професор на Новоросийския (Одеския) университет финландецът Ф. К. Брун и българинът В. Н. Палаузов, тогава магистрант при същия университет. С тоя превод, който под надслов „Исторія болгар. Сочинение профессора Пражкаго университета Д-ра Конст. Иос. Иречка“ излезе в Одеса около средата на 1878 г. и поради обширните допълнения и промени дори на цели глави, направени от самия автор и преводачите, представлява собствено второ издание на книгата, одеските българи направиха Иречековата „История“ по-достъпна за българските читатели, като в скоро време я разпространиха навсякъде из България.

Едновременно с одеския превод във Варшава излезе и друг превод на руски език, направен от Яковлев, обаче по немския превод и поради това в много отношения той отстъпва на одеския и не можа да получи нужното разпространение у нас.

В 1886 г. се появи и български превод, направен от Н. Д. Райнов и З. Бояджиев, учители тогава в държавната реална гимназия в Габрово¹, но за жал крайно неточен и неправилен и при това на един ужасен български език. И може би поради това той не можа да замести у нас руския превод, а и бързо изчезна от продажба. Обаче и одеското издание също така твърде отрано стана голяма библиографска рядкост. Тъкмо това обстоятелство наред с бързите успехи в разработката на отечествената история през първите 10–15 години на сегашния век както в самата България, тъй и в чужбина, принуди Българската академия на науките още през юли 1915 г. да предложи на проф. Иречек да приготви едно трето издание на своята „История на българите“, която да издаде на

¹ Книгата носи наслов: „Историята на българите, съчинение на Д-ра Конст. Иос. Иречка (проф. в Пражкийтън университетъ). Търново. Скоро Печатницата на К. Тулешков 1886.“ Преводачите нийде не отбелязват по кое издание или по кой превод те са направили своя, но по всичко се вижда, че последният е направен по одеското издание; но освен това те дори си позволили да направят една малка фалшификация. В руския оригинал на заглавната страница се чете: „Издание душеприкащиковъ болгарина В. Е. Априлова исправленное и дополненное прибавлениями самого автора и снабженное историческою картою“, а преводачите на същата страница и място на своето издание пишат: „Изданието на редакцията „Научно Списание“ е поправено и допълнено с прибавленията от самия автор и е снабдено с историческа карта.“

свои разноси. На това предложение Иречек отговори в писмото си от 1 януари 1916 г. със следните думи: „Аз съм готов да приема поканата на Българската академия. Но за извършване на този план трябва свободно и мирно време, стгодно за пътувания, да не говорим за добро здраве. Нинешните военни години не са добри за книжовни предприятия. Освен това имам много почнати работи, които би трябвало по-напред да се довършат, и много служебни задължения. Когато ще се върне пак всеобщият мир, по-лесно ще бъде да наченем и с всичко спокойствие новото издание на българската история.“ Иречек не можа да изпълни това си обещание, защото смъртта го настигна, преди да свърши Общоевропейската война, на 10 януари 1918 г., и българите не можаха да се сдобият с трето издание на „Историята“, преработено и допълнено въз основа на най-новите изследвания и изучавания в българската историография. Но колкото и да е остаряла, Иречековата „История на българите“ все още не е изгубила своето значение и историческа стойност и до днес си остава най-пълното изложение на българското минало до Освобождението ни, а между това тя е недостъпна за българина, защото и руското издание, както се каза, стана библиографска рядкост. Предвид на това издателството на „Българска историческа библиотека“ в желанието си да удовлетвори тая нужда реши да направи нов български превод на ценния труд на покойния вече К. Иречек и да го издаде като приложение на годишника от „Българска историческа библиотека“.

По-точно казано, това издание има за цел, първо – да отдаде заслуженото на Иречек в един момент, когато се празнуват у нас две големи исторически годишнини: десет века от времето на цар Симеон и петдесет години от Освобождението ни; второ – да задълбочи и разшири още повече интереса на българина към собствената му история. Ако много от научните утвърждения в „История на българите“ са вече остарели, то никога не ще остарят сочността в изложението на Иречек и голямата му дарба да увлича, да описва художествено и да излага историческите събития с едно неподражаемо майсторство. Интересът, който почва да се заражда у нашата интелигенция към родната история, има нужда да бъде насърчен тъкмо от такава книга. Трето – това издание се предназначава по-специално и за абонатите на „Българска историческа библиотека“. „История на българите“ представя цялата великолепна панорама на нашето историческо развитие

до последните въстания и Освобождението и с това улеснява четците на „Българска историческа библиотека“ да свържат в система отделните очерци, които се поместват във всеки том на библиотеката. И за да бъде целта наистина постигната, уредникът на „Българска историческа библиотека“ се реши на тая първа по рода си у нас жертва – да даде безплатно, в днешните времена, 3500 екземпляра от този огромен том.

Преводът се извърши по руското издание, точно, без никакви промени и отстъпки, от г-н Андрей Диамандиев и г-н Иван Раев, като предговорът към руското издание, главите от I до XIII включително и последната XXXIV глава със съответните към тях бележки се преведоха от г-н А. Диамандиев, а главите от XIV до XXXIII включително с бележките към тях – от г-н Из. Раев. Преводът се извърши при близкото участие и на г-н Страшимир Славчев.

София, 1 май 1929 г.
Проф. В. Н. Златарски

Послесловие (към „Поправки и добавки“)

Тая книга се явява като посмъртна откъм две страни: първо, провидението не даде на Иречек още някоя и друга година живот, за да пригответи той изцяло толкова очакваното трето издание на многоценната „История на българите“, и, второ, и преводачът на обнародваните сега „Поправки и добавки“ към „Историята“ бе честит да види готови за печат само три коли от своя труд, защото тъкмо когато Държавната печатница ускори работата, като увеличи словослагателите за книгата, Стоян Аргиров се разболя и не можа вече да коригира.

Писачът на тия редове се зае да продължи, изпълнявайки един завет: преди смъртта си Аргиров изказал желание да преглеждам коректурите аз.

Изобщо покойният преводач се е справил доста добре с мъчната задача – да преведе от чешки и немски Иречековата последна работа по българска история. При подхванатата от мен коректура (2-ра коректура от стр. 59, 1-ва коректура от стр. 99 нататък) са поправени мълком разни (няколко десетки в ръкопис от 806 страници обикновена четвъртина) очевидни грешки на перото, недоглеждания и непоследователности в чужди имена и думи със западноевропейски изговор („Иноценций“ вместо Инокентий, „Ирена“ вместо Ирина, „метрополит“ вместо митрополит и под.). Поправени са, пак повечето мълком, и някои дребни неточности и негладкости, като се е гледало да не се посяга върху личните особености и навици на преводача, напр. „Симахови“ вместо съюзнически, „изготвяне на параходи“, вм. на кораби (XIV в.); вместо „издал Патера“ (за житието на св. Ромил Бдински), у Иречек е: „(up. Patery)“, което ще да е чеш. upozorněni Patery, „посочване, обръщане внимание“ от известния чешки учен Адолф Патера. Работата е в това, че казаното житие не се споменава в Иречековата „История Болгар“, ако и да е издадено двайсетина

години преди нея, и навярно Патера е обърнал вниманието на автора върху този факт. Крайно добросъвестният Иречек е счел за нужно да отбележи кому дължи запознаването си с въпросния твърде интересен паметник на среднобългарската агиография... Иречекови по-нови печатни работи по съответните въпроси тук не са използвани. Това остава за бъдни работници.

По всичко се види, че на места преводачът е оставил за сетне да доизглади превода си, ала смъртта му попречи да извърши отложеното. Все пак, за да не останат случаи, които биха били нехубави примери на стилна съблазън, писачът на тия редове си позволи понякъде да внесе незначителни поправки, напр. на стр. 236, р. 9 отгоре е заменен потретеният предлог „на“ с „в“ („За деня на страшната битка на народите в 1402 г.“ вместо с три „на“ – „за деня на страшната битка на народите на 1402 г.“), но обикновено Аргировият начин за изказване си остава неизменен, напр. на стр. 284, р. 13 отгоре: „списък на съчиненията на Евтимий“ (с две „на“) вместо по-стегнатото и хубаво български – списък на Евтимиевите съчинения, без повторение на предлога „на“.

Като незавършена, Иречеквата книга няма никакви показатели – лични, географски и особено на думи от разни езици. За да се помогне поне отчасти в това отношение, вместени са някои подробности в изработеното от мен съдържание.

Добавките и поправките от мен са в ъглести скоби, понякога и с курсивни С. М. накрая. Аргиров не си служи с такива скоби, а у самия автор те се вестяват твърде рядко за изтъкване на особени написвания, напр. на стр. 209 за издание на прословутия Ястребов.

Един български писател нарича списъка на печатни грешки в печатана книга „въшкарник“, че представят неприятна гледка, също като въшка на нова риза. И все пак, най-важните грешки трябва да се поправят, а най-вече когато дават невярно написание на собствено име, напр. р. „Борданица“ с „р“ вместо *Богданица* в Солунско още на стр. 7.

София, 29.XII.1939 г.

Ст. Младенов

Иречековата „История на българите“

Преди 100 години младият чешки учен Константин Иречек¹ написа „История на българите“, която в началото на 1876 г. излезе едновременно на чешки и немски език.² Наскоро след това се появиха два руски превода – единият на Ф. К. Брун и на българина В. Н. Палаузов в Одеса, а другият на проф. Яковлев във Варшава. Само след няколко години се появява българският превод на Райнов и Бояджиев в Търново през 1886 г. и унгарският на Р. Майер през 1889 г.³ Така в навечерието на големите политически събития – Априлското въстание, Ботевата епопея, Руско-турската освободителна война, както и на събития от по-сетнешната българска история, когато българският въпрос изпъкна с цялата си сериозност и беше един от най-важните на Балканския полуостров, българите имаха написана и издадена на няколко езика своя научна история. По този начин българската кауза получи

¹ За живота и творчеството на К. Иречек вж. *Ст. Ганев*, Константин Иречек. По случай петдесетгодишния му юбилей, Българска сбирка, 1904, кн. 7, стр. 461–464; *В. Н. Златарски*, Дейността на д-р Константин Иречек в България (по случай петдесетгодишнината от рождението му), ПСп, 66, 1906, св. 9–10, стр. 1–30; *Б. Цветкович* и *Й. Наги*, Трудовете на проф. д-р Константин Иречек, ПСп, 66, св. 3–4, 1905 (и като отделен отпечатък); Живот и дейност на Константин Иречек (Автобиографични чертици). – В: Из архива на Константин Иречек, II, С., 1959, стр. 9–31; *Д. Ангелов*, Константин Иречек и неговото дело, ИПр, 1955, кн. 1, стр. 100–112; от същия, Константин Иречек и българската историческа наука. – В: Чехословакия и България през вековете, С., 1963, стр. 43–55; *Евл. Бужашки*, Константин Иречек и неговите „Пътувания по България“. – В: К. Иречек, Пътувания по България, С., 1974, стр. 7–38.

² *Dějiny naroda bulharského*, V Praze, 1876; *Geschichte der Bulgaren*, Prage, 1876.

³ Из архива на Константин Иречек, II, С., 1959, стр. 15.

мощна подкрепа от страна на историческата наука. А това само по себе си е достатъчно, за да се говори и пише за голямото историческо значение на Иречековата „История на българите“. Новата българска история е тясно свързана с тази книга и с нейния автор.

Интересите на К. Иречек към историята и езиците на славянските народи са породени и вдъхновени от дейността на неговия дядо, видния чешки славист П. Шафарик. Още като 16-годишен ученик той се рови из научните библиотеки и архиви, прави първите си открития. С писмо от 23 октомври 1870 г. до Дж. Даничич той му изпраща материали, които е открил в Чешкия музей в Прага.⁴ Все по това време като всички новаци в науката той пише реферати и отзиви за новоизлезли книги из областта на славистиката.⁵

Още през 1870 г. се появяват и първите трайни, научни интереси. Причината за това, както пише сам К. Иречек в писмо до Дж. Даничич от 14 декември 1870 г., било откриването на един списък от около 70 новобългарски книги в архива на Шафарик. Това била, така да се каже, първата българска библиография. И за да не отиде положеният труд напразно, младият Иречек се заел да попълни този списък с нови заглавия на книги. Така само за няколко месеца броят на заглавията нараснал на няколкокостотин. Всичко това дало на Иречек достатъчно основания да мисли, че за още няколко месеца ще може да оформи своя първи по-сериозен труд, който той смятал да озаглави „Библиография на новата книжнина, 1651–1870“ и да го изпрати на Югословенската академия в Загреб за отпечатване. Същевременно още от самото начало Иречек си давал ясна сметка, че тази библиография не може да бъде пълна и изчерпателна, но че тя ще постави основите на по-нататъшните проучвания – една мисъл, която многократно се среща след това в кореспонденцията му с редица учени.⁶

Скоро обаче събитията вземат съвсем друга насока. През януари 1871 г. във Виена Иречек се запознал с В. Д. Стоянов, секретар на новооснованото Българско книжовно дружество в Браила. Последният проявил голям интерес към подготвяната библиография, като уговорил Иречек да я даде за отпечатване

⁴ Из архива на Константин Иречек, III, С., 1963, стр. 14.

⁵ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 14.

⁶ Из архива на Константин Иречек, III, стр. 16.

в „Периодическо списание“, излизало в Браила. Същевременно били уговорени условията за оказване на широка помощ на Иречек от страна на българските учени.⁷

Само след десетина дни К. Иречек изготвил един списък с 40 въпроса за изясняване и уточняване, за непълноти и пропуски, който той изпратил на В. Д. Стоянов с молба да му помогне.⁸ Оттук именно започва и голямото сътрудничество на българина с младия чешки учен: В. Д. Стоянов му изпраща данни за Богоров, Берон, Блъсков и други, като сведенията събирал от свои познати в Цариград, Русе и Пловдив;⁹ чрез Гр. Начович Иречек получил исканите каталози на Данов;¹⁰ същевременно от различни места започнали да изпращат на Иречек и новоизлизащите български книги. От есента на 1871 г. в тази кореспонденция се включил и М. Дринов, който поздравил и насърчил Иречек в започнатото дело, като същевременно го запознал с нови книги и ръкописи, намиращи се в руските библиотеки и архиви.¹¹

През ноември 1871 г. ръкописът на библиографията бил готов и К. Иречек започнал да го преписва.¹² След това го изпраща на В. Д. Стоянов, който го превежда на български език, като направил и редица добавки и допълнения. Било решено библиографията да се отпечата в 1500 екземпляра, за печатането да се грижи Българското книжовно дружество чрез Г. Д. Начович във Виена.¹³

Към края на май 1872 г. печатането на библиографията започнало във Виена под непосредственото ръководство на Г. Д. Начович, който преглеждал коректурите и дори правил допълнения за нови книги. На 31 август и последната коректура била прегледана.¹⁴ Така бил отпечатан „Книгопис на новобългарската книжнина за 1806–1870 г.“, издаден като отделна книжка през 1872 г. във Виена (48 стр.), а през 1873 г. – като притурка към кн.

⁷ Пак там, стр. 19.

⁸ Из архива на Константин Иречек, I, С., 1953, стр. 14–17.

⁹ Пак там, стр. 19, 22–23.

¹⁰ Пак там, стр. 18, 25–27.

¹¹ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 85–86. В това писмо М. Дринов проявява голям интерес към откритите от К. Иречек български молитви, печатани в Рим през 1601 г.

¹² Из архива на Константин Иречек, I, стр. 29.

¹³ Пак там, стр. 32–34.

¹⁴ Пак там, стр. 38, 39–40, II, стр. 93–94.

7–8 на „Периодическо списание“. Една част от своите авторски екземпляри (150 бр.) К. Иречек още през 1872 г. пуснал в продажба чрез чешките книжари в Прага.¹⁵

По същото време К. Иречек започнал все по-често да се интересува от дейността на Българското книжовно дружество в Браила. Началото на този интерес датира от ноември 1871 г.¹⁶ През юли 1872 г. Иречек бил уведомен, че е избран за дописен член на дружеството, като бил поканен да присъства лично или да изпрати свой застъпник на общото събрание.¹⁷

Българите подпомогнали най-дейно К. Иречек за доброто му представяне пред Общото събрание на Българското книжовно дружество. В. Д. Стоянов не само го съветва да вземе участие в проектираното събрание, но му нахвърля и мислите, които той би трябвало да развие в своето изказване.¹⁸ Гр. Начович пък превежда на български писмото на К. Иречек, след като то било написано.¹⁹ Самото писмо, което носи дата 4 август 1872 г.,²⁰ било прочетено пред Общото събрание и направило много добро впечатление.²¹

Отпечатването на книгописа, изборът за дописен член на дружеството и най-вече отзивчивостта на българските учени спечелили К. Иречек окончателно за българската кауза. Тогава именно се родила и голямата идея за написване на цялостна история на българския народ.

Още по време на работата върху книгописа К. Иречек получил много книги от българи или пък му били съобщени редица данни върху българската история.²² На 4 август 1873 г. с писмо до В. Д. Стоянов той вече изразява желание да пропагандира български книги – чака нещо ново да излезе за България от български учени, за да го разтръби.²³ За същото пише на В. Д. Стоянов и три дни по-късно.²⁴

¹⁵ Пак там, стр. 50–51, 76–77; II, стр. 102–103.

¹⁶ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 87–88.

¹⁷ Пак там, стр. 88–89.

¹⁸ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 47–49.

¹⁹ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 93–94, 94–95.

²⁰ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 60–63, 64.

²¹ Пак там, стр. 76–77.

²² Пак там, стр. 41–42; II, стр. 102–103.

²³ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 80.

²⁴ Пак там.

Идеята за написване на История на българите е възникнала още докато К. Иречек бил във Виена. За това вероятно той е бил подтикнат от Гр. Начович, който му оказал вече неоценима помощ при издаване на книгописа. В писмото си до Гр. Начович от Прага, писано на 9 септември 1873 г., К. Иречек вече определено говори, че цялото му внимание е заето с „научния очерк за миналото и сегашното състояние на България“, за което те говорили многократно във Виена. Сега обаче тази работа му изглежда много по-сложна: от една страна, той не бил виждал с очите си българските земи, а от друга, сведенията от местен произход и западни пътешественици не дават възможност всички части да бъдат разработени равномерно; че трябва да се прехвърлят много книги, като с малко думи се кажат много неща. Историческата част скоро щяла да бъде готова. Въз основа на документи и хроники тя съдържала не толкова описания на битки и обсади, а по-скоро цялостна картина на вътрешното състояние. В момента се занимавал с историята на богомилите, „която заслужава най-голямо внимание от страна на историците на цивилизацията на западния и източния свят“. Накрая той моли да бъде подпомогнат с материали за търговията в България, за историята и населението на Свищов, за католишките села, за българите във Влашко и т.н.²⁵ От писмото на Гр. Начович до К. Иречек, писано в края на 1873 г., става ясно, че са изпратени всички искани сведения за книги и новини из България.²⁶

Една година по-късно, на 30 декември 1874 г., К. Иречек пише на Гр. Начович, че неговият „Очерк за една критична история на българския народ“ е почти готов. Историята и географията на страната са обхванати в 30 глави от най-стари времена до Одринския мир в 1829 г. Остават му събитията от по-ново време, както и отделни бележки за търговията, индустрията, земеделието, пътищата, народностния характер, статистически данни и т.н., което е много по-лесно, отколкото работата със старите извори, където трябва много да се чете и да се комбинира, а се намира малко. Същевременно географската част му отнема много време, тъй като западните пътешественици са изопачили имената до неузнаваемост и в това отношение българските издания

²⁵ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 104–105.

²⁶ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 83.

„Летоструй“, „Читалище“, „Периодическо списание“, „Български книжици“, книгите на П. Хитов, Ст. Захариев и други са особено ценни. Най-сетне К. Иречек споделя, че наред с работата си върху „Историята“ е написал и една голяма статия за завладяването на България от турците.²⁷

С писмо от 10 март 1875 г. до Гр. Начович Иречек пише, че цяла зима е разгръщал стотици книги, за да напише историята на кърджалийските времена и Възраждането. „История на българите“ вече е готова и нейното отпечатване е започнало. Обхващала периода от най-стари времена до 1872 г., т.е. до разрешаването на църковния въпрос. Много неща обаче все още не били уточнени. Моли го да му изпраща последните глави в немски превод, за да ги прочете и помогне в дооправянето. Историята след 1830 г. все още е много неясна и се нуждае от нови данни.²⁸

За написване на последните глави от своята „История на българите“ К. Иречек прибегва до помощта и на М. Дринов. В отговор, с писмо от 2 февруари 1875 г., М. Дринов дава исканите сведения, между които за Н. Бончев и за себе си, а за „История на българите“ пише: „Поздравлявам Ви с този нов труд, който, не се съмнявам, ще бъде капитален принос в славянската историческа литература и в същото време ще донесе голяма полза на българския народ, който все още няма порядъчна история на своите прадеди.“²⁹

Все във връзка с „История на българите“ е интересно и едно писмо на М. Дринов до К. Иречек, писано на 6 април 1875 г. С него Дринов, в противовес на писанията на Миклошич доказва, че българите от югозападните краища са запазили в езика си носовките и че паметниците в Седмиградско са дело на българи, преселили се там след турското завоевание.³⁰ Тези мисли К. Иречек възприема и отразява в „История на българите“.

* * *

Още през втората половина на 1875 г., когато излизали от печат отделни части от чешкото издание на „История на бъл-

²⁷ Пак там, стр. 108–109.

²⁸ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 84–85.

²⁹ Пак там, стр. 110–111.

³⁰ Пак там, стр. 112.

гарите“ (към 18 август били отпечатани вече 15 коли), започнали да се появяват първите хвалебствени отзиви на чешки, хърватски, италиански и френски език.³¹

Вестта за написването и печатането на „История на българите“ възбудила най-вече българите. С писмо от 11 август 1875 г. В. Д. Стоянов моли К. Иречек да му изпрати отпечатаните части, като изразява желание да преведе „Историята“ на български и да помести за нея съобщение в „Периодическо списание“. Той не се съмнява, че произведението на Иречек „ще бъде най-хубавото, т.е. най-съвършеното и най-пълното във всяко отношение между всички произведения от подобен род, които имаме досега. Вие сте вече наш и ще останете навеки наш за чест и вечна слава на нашия български народ и родина.“³²

Тон на положителната оценка и признание на „История на българите“, както трябвало и да се очаква, дал М. Дринов, тогава председател на Българското книжовно дружество в Браила. Той уведомил ръководството на дружеството, че тази книга е „толкова драгоценна за българите, щото ние вече можем да кажем, че имаме историята на народа си“. Настоятелството на дружеството от своя страна благодари на К. Иречек за неговото решение да отстъпи правото за превеждане на книгата на български език на Българското книжовно дружество и изпраща съобщение до всички български вестници, с което подканва желаещите да направят този превод, да се обадят.³³

Същевременно още през февруари 1876 г. М. Дринов изпраща подробно писмо до Българското книжовно дружество, което е и първата рецензия на български учен върху чешкото и немското издание на „История на българите“. Като описва съдържанието на книгата, М. Дринов сочи преди всичко нейното достойнство като пръв цялостен опит да се напише история на българите от най-древни времена до наши дни. Той сочи и редица конкретни достижения: хубавото географско описание; убедителната теза, че славяните не са потомци на трако-илирите; славянския произход на българския народ; системното изложение на историята на Първото и Второто българско царство, макар тук да е могло да

³¹ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 116.

³² Из архива на Константин Иречек, I, стр. 88.

³³ Пак там, стр. 90.

се направи много повече; довеждането на българската история чак до 1872 г., нещо което почти липсва във всички дотогавашни съчинения, и много други. На М. Дринов особено допаднала глава XXV „Старобългарският държавен и културен живот през XII–XV век.“ Той пише: „Материалът е събиран зърно по зърно из много и различни списания; какъв труд, какви знания са употребени при съставянето на тая глава, която заема 46 страници. Само нея ако да беше написал г-н Иречек, то и тогава той щеше да внесе голям влог в славянската наука.“ И накрая, като отбелязва, че в този „славен труд“ има несъмнени грешки и пропуски, Дринов заключава: „Българска история за много време ще бъде изходен пункт, от който ще се запътят всички изследователи на нашия минал живот“, а откритията му: „драгоценен принос в славянската наука. И тя ще му бъде толкова благодарна, колкото и нашият народ, който чрез тая книга и сам ще се опознае по-добре, па и на образования свят ще стане по-добре познат.“³⁴

Появата на „История на българите“ била посрещната с остри нападки от страна на гръцки фанариотски среди. По този повод с писмо от 2/14 април 1876 г. М. Дринов пише на К. Иречек: „Радвам се, че Вашата история е направила такъв глъч, който обаче не ме зачуди, защото аз го очаквах. Нека глъчат и нека хвалят. Вашата слава е слава и на нашия народ!“ Същевременно на поканата на Българското книжовно дружество за български превод се отзовават няколко души българи: Горанов, Жинзифов, Славейков, Бенев.³⁵

Одеските българи също така високо оценили труда на К. Иречек.

През август 1877 г. те му връчили тържествен благодарствен адрес. В своя отговор между другото К. Иречек пише: „Моята цел бе да осветля в своята книга безпристрастно и съгласно със сегашното състояние на науката миналото на тоя някога славен и мощен народ, а в новите времена, поради неблагоприятните за него обстоятелства, свършено забравен. Всеки, който без предубеждение се отнася към сегашното положение на българите, дори и при нежелание не може да не изкаже съчувствие към народа, който

³⁴ Писмото с отпечатано в кн. 11–12, 1876, стр. 215–227 на ПСп = М. Дринов, Съч., III, стр. 234–246. С известни изменения е публикувано и в чешки, и в немски издания.

³⁵ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 121–122.

благодарение на своя характер, на своето трудолюбие, на своята ревност към образование и със своето пробуждане в настоящото столетие ясно доказва, че за неговото по-добро преуспяване не му е потребно нищо повече, освен по-добро управление.“³⁶

„История на българите“ предизвикала голям интерес в Русия и още в началото на 1876 г. Славянският комитет решил да я преведе на руски език.³⁷ Скоро обаче с тази работа се заели одеските българи, като за целта решили да използват пари от фонда „В. Априлов“. Самият превод бил възложен на финландеца проф. Ф. Брун и българина В. Н. Палаузов, магистрант, а по-късно професор в Одеса.

На 1 февруари 1877 г. Ф. Брун и В. Палаузов се обръщат към К. Иречек с най-ласкави похвали за неговата „История на българите“ и отбелязват: той е човекът, когото „всеки българин може да нарече искрен приятел на своята нация“. По-нататък, като отбелязват, че сега се решава съдбата на българския народ, те считат, че превеждането на книгата на руски език е крайно необходимо, като се надяват, че ще получат и съответните бележки и добавки, както това е направено в немското издание. Добавките биха могли да обхванат последните политически събития, както и ролята, която българският народ е играл в борбата на славяните за съществуване.³⁸

На отправената покана К. Иречек се отзовава веднага. С писмо от 25 февруари 1877 (нов стил) той благодари за решението да се направи руски превод и дава съгласието си да направи съответните добавки и бележки. Главата за Симеон ще преработи според книгата на М. Дринов „Южные Славяне и Византия“, а географската част ще допълни с нови материали от Ф. Каниц „Дунавска България“, т. II. Лично той счита чешкото издание на своята история за оригинал, а немското е пригодно за европейската публика.³⁹

На 11/23 март 1877 г. Ф. Брун и В. Палаузов уведомяват К. Иречек, че 13 глави от неговата книга са отпечатани под наслов: „К. Иречек, История Булгар. Перевод с немецкого под ред. В. Яковлева, вып. 1-й, Варшава, 1877 г.“ Те обаче биха искали да направят нов превод, който да включва значителни промени, съ-

³⁶ В. Златарски, Дейността на д-р К. Иречек в България, стр. 2–5.

³⁷ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 119–120.

³⁸ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 119.

³⁹ Пак там, стр. 120.

ответстващи на едно второ издание. Поради всичко това му предлагат в преработката да включи редица нови извори: писмото на Петър Велики от 1711 г., съчинението на Критобул, статията на Ф. Брун за Добруджа (търговски връзки с италианците през XIV в. и похода на Амедей Савойски), сведения за България от Бертрандон де ла Брокиер, коментариите на Ф. Брун за Масуди, материали за новата културна история на българите и връзките им с руски исторически личности, както и една историческа карта.⁴⁰

Кореспонденцията на Ф. Брун и В. Палаузов с К. Иречек още от самото начало надхвърлила рамките на отношение между преводачи и автор. Тя се превърнала в едно сътрудничество, в което и двете страни проявявали максимално желание да включат повече материали, да подобрят текста, да отстранят всички възможни пропуски. От тази кореспонденция става ясно, че К. Иречек се сдобил с ценни материали за българската фамилия Пейчевичи⁴¹, че най-продължително той преработвал Глава VIII (за Симеон),⁴² че по време на Руско-турската война през втората половина на 1877 г. В. Палаузов бил заместен от баща си в работата около издаване на книгата (синът бил в България),⁴³ че към руския превод двамата преводачи Ф. Брун и В. Палаузов направили много обширен азбучен указател,⁴⁴ че Палаузови (баща и син) са написали целия текст за участието на българите във войната от 1853–1856 г., за преселението на българите в Таврическа губерния и за дейността на Одеското българско настоятелство, за които обаче те настоявали да стои името на К. Иречек като автор,⁴⁵ че Н. Палаузов предлагал да се напишат нови глави, обхващащи Априлското въстание, Руско-турската война и участието на българите в нея, Санстефанския мирен договор и българската администрация⁴⁶ и т.н. За издаването на „История на българите“ се грижел и М. Дринов.⁴⁷ През

⁴⁰ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 121–122.

⁴¹ Пак там, стр. 126–127.

⁴² Пак там, стр. 129.

⁴³ Пак там, стр. 130.

⁴⁴ Пак там, стр. 143.

⁴⁵ Пак там, стр. 143–144.

⁴⁶ Пак там, стр. 138–139.

⁴⁷ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 138 и 141.

юли 1878 г. книгата била отпечатана и на К. Иречек били изпратени първите 15 екземпляра.⁴⁸

Докато се превеждало и печатало руското издание, критиката продължавала да дава най-ласкави отзиви по чешкото и немското издание. По повод положителния отзив на англичанина Киперт М. Дринов пише на К. Иречек на 14 ноември 1876 г. от Харков: „Цял свят Ви хвали и чрез Вашата книга се запознава с един забравен народ, когото съдбата, види се, готви добра бъднина.“ Все там става ясно, че руските вестници и списания препечатват части от книгата на Иречек, а в-к „Отечественные записки“ поместил дълга статия под заглавие „Забутый народ“, съставена по „История на българите“.⁴⁹ Такива ласкави отзиви за книгата на Иречек били написани от Пипин в майската книжка на 1877 г. на „Вестник Европы“⁵⁰, както и от видния германски етнограф Фридрих фон Хелвалд.⁵¹

В разрез с този хвалебствен и приповдигнат тон прозвучала критиката на руския учен В. Макушев под заглавие „Разбор книги К. Иречека“, поместена в ЖМНПР, 1878, април и май. Смутен от тази критика, К. Иречек се обръща за мнение към М. Дринов. Последният, без да е чел рецензията, успокоява Иречек и му обещава да даде необходимия отговор.⁵² Макар и няколко години по-късно, той изпълнява своето обещание. В разбор на трудовете на В. В. Макушев, като се спира на критиката на „История на българите“, М. Дринов обяснява, че това отношение на В. Макушев е предизвикано отчасти и от неговия положителен отзив за книгата на К. Иречек. Той изтъква, че В. Макушев критикува старото издание на книгата, докато в момента има ново и почти всички грешки и пропуски са изправени; че на критика са подложени дребни грешки, каквито има във всички трудове, включително и в Макушевите; че въпреки острата критика за неизползване на руските автори и книги, в Прага през 1875 и 1876 г. такава книжнина е липсвала, и т.н.⁵³

⁴⁸ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 158.

⁴⁹ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 131–132.

⁵⁰ Пак там, стр. 139.

⁵¹ Из архива на Константин Иречек, III, стр. 39–40.

⁵² Из архива на Константин Иречек, II, стр. 144.

⁵³ М. Дринов, Спомени за В. В. Макушев и за неговите трудове по българска история, ПСп, 6, 1883, стр. 45–60 = Съчинения, III, 1915, стр. 463–476 (отговорът е на стр. 473–474).

Издаването на „История на българите“ на чешки и немски и особено руското издание създават на К. Иречек многобройни връзки с българите. Едни се интересуват от съчиненията му, други го канят да попълни историята си с по-новите събития, трети му изпращат трудовете си. И почти всички, буквално всички бързат да го запознаят с едни или други събития, да уточнят един или друг факт. Особено силен е този стремеж по време на почти петгодишното пребиваване на К. Иречек в България.⁵⁴

Още през 1881 г. С. С. Бобчев издава „История на българския народ“, съставена по К. Иречек, от чиято „История на българите“ заимства цели пасажи, но която допълва с четири нови глави, обхващащи събитията от Априлското въстание до Берлинския договор. Така историята на Иречек с всичките си идеи и достойнства става гимназиален учебник и навлиза широко в живота и културата на българския народ.

Примерът на С. С. Бобчев бил последван и от други българи, но нито един от тях не успял да направи такъв хубав учебник като него. Затова през 1889 г. Д. Илков от София се обръща към К. Иречек с молба – ще издаде ли ново допълнено издание на своя труд, или пък ще бъде така добър да упъти него и Р. Каролев къде би било най-важно и най-нужно да се прибави нещо ново при съставянето на един учебник по българска история.⁵⁵

Политическият кипеж и културният живот в България след Освобождението не могли да бъдат задоволени само със старите издания на „История на българите“ и с нейния първи български превод от 1886 г. Било необходимо ново, разширено и по обем, и по време издание. И отново погледите били насочени към К. Иречек.

През май 1886 г. Н. Палаузов от името на настоятелите на фонда „В. Априлов“ подканя К. Иречек да напише продължението на „История на българите“, което те са готови да напечатат на руски език.⁵⁶

⁵⁴ Вж. обстоятелствата кореспонденция в т. I–III на „Из архива на К. Иречек“, както и неговия „Български дневник“.

⁵⁵ Из архива на Константин Иречек, II, стр. 260.

⁵⁶ Из архива на Константин Иречек, I, стр. 279.